

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מקץ, תשס"ח
מספר 733

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כלום נותרו בארץ כנען נכסים בבעלות האבות עם ירידת יעקב ובניו למצרים?

בפרשת "מקץ" אנו עומדים לקראת סיומה של הדרמה שראשיתה בפרשת "וישב", עם מכירת יוסף, ועתידה להסתיים בפרשת "ויגש" עם ירידת יעקב ובניו למצרים¹. בזה התקיימה הבטחת ה' לאברהם בברית בין הבתרים (בר' טו: יג).

עם רדת יעקב למצרים מסתיימות להן 215 שנים של שהיית האבות בארץ כנען, מיום עלייתו של אברהם לארץ כנען². האבות חשו והאמינו שהם פועלים מתוך שליחות וייעוד אלוקיים לרשת את ארץ כנען ולהנחיל אותה לצאצאיהם. ואכן אברהם מכוון את כל חייו למטרה זו. אברהם מתהלך בארץ לאורכה ולרוחבה כדי לקנות בה אחיזה ונוטע את מושבו במקומות רבים, החל מאזור ההר (שכם, אלון מורה, בית אל, העי) ועד לנגב. בהמשך מתיישב אברהם זמן רב (25 שנה) באלוני ממרא, הלוא היא חברון, ותקופה ממושכת לאחר מכן גם בארץ הנגב. בתקופות אלו כורת אברהם ברית עם תושבי האזור: ממרא, אשכול וענר בחברון, ואבימלך מלך פלשתים בארץ הנגב, וכך נהפך אברהם לדמות דומיננטית באזור. עם מות שרה רוכש אברהם אחוזת קבר בקריית ארבע מאת עפרון החתי. קניית אחוזת קבר היא סמל סטטוס לתושב קבע של הארץ, שלא כנוודי אותם ימים שקברו את מתייהם היכן שחנו. יצחק ממשיך בדרכי אביו, מתיישב בנגב ובחברון ואף כורת ברית עם אבימלך מלך פלשתים. אף יצחק נחשב לדמות חשובה באזור הנגב, עד שהפלשתים מגרשים אותו מתוך קנאה בעושרו (פרק כ"ו)³.

יעקב פועל אף הוא לחזק את אחיזתו בארץ כנען ואף בעבר הירדן המזרחי (גלעד, מחניים, פנואל, סוכות). הוא רוכש חלקת שדה באזור שכם, והוא ומשפחתו אף נלחמים בעמי האזור ומנצחים אותם (במפורש את אנשי העיר שכם על ידי שמעון ולוי, ובמרומו נראה שיעקב ניהל עוד מלחמה נגד האמורי [על פי מח: כב]).⁴ ניצחונותיו של יעקב והחשש של תושבי המקום ממנו (לה: ה) הופכים גם אותו לדמות חשובה באזור שבו הוא גר.

גם יהודה מבסס לו נחלה ושם⁵ באזור עדולם, ששם שהה אל נכון עשרות שנים עד רדתו למצרים, ולעתיד לבוא נכלל אזור זה בתחום שבט יהודה.⁶

¹ פרשות וישב-ויגש (החל ממכירת יוסף ועד ירידת יעקב ובניו למצרים) נתפסות כיחידה רעיונית אחת (הפועל המנחה והתוחם את היחידה הוא: ש-ל-ח). ראו על כך אצל נ' ליכוביץ, **עיונים חדשים בספר בראשית**, ספריית אלינור תשנ"ו, עמודים 353-356.

² החשבון הוא: אברהם עלה לארץ כנען בהיותו בן 75. יצחק נולד כעבור 25 שנים והיה בן 60 בעת שהוליד את יעקב, שהיה בן 130 בעת רדתו למצרים. על פי "סדר עולם" (ובעקבותיו רש"י, רמב"ן, חזקוני, רשב"ם, ספורנו ועוד), אברהם עלה לארץ כנען בהיותו בן 70 וירד חזרה לחרן ושוב עלה בגיל 75. הרי סך תקופת שהיית האבות בארץ כנען היה 220 שנה, אך ודאי ששהייה רצופה הייתה של 215 שנה בלבד.

³ יצחק שולח ידו גם בחקלאות (היחידי מבין האבות שלא היה רק רועה צאן). עבודת האדמה היא נדבך חשוב בהיאחזות בארץ.

⁴ ראו רש"י ורמב"ן על אתר. במלחמה זו נכבשה העיר שכם, ואותה הנחיל יעקב ערב מותו ליוסף.

⁵ על גדולתו ומעמדו של יהודה אפשר ללמוד מהעובדה שהוא מצווה לשרוף את תמר כלתו (לח: כד). ברור שגזירת דין מוות מסורה רק לבעל השפעה וסמכות.

האם ייתכן שהיאחזות רבת שנים⁷ וקניית מעמד חשוב של האבות ומשפחתם בארץ כנען נמוגו ונעלמו בלי להשאיר כל זכר וסימן עם ירידת משפחת יעקב למצרים? הדעת נותנת שהתשובה לכך שלילית, אך בתורה ובנ"ך אין כל מידע מפורש על המשך הקשר של משפחת יעקב עם ארץ כנען בעת שהותם במצרים. עם זה יש לכך רמזים אחדים, ונמנה בקצרה כמה מהם:

הרמז המפורש מכולם מופיע בדברי הימים א' ז:כ-כב, בתיאור צאצאי אפרים: "ובני אפרים שותלח... ועזר ואלעד והרגום אנשי גת הנולדים בארץ כי ירדו לקחת את מקניהם. ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים ויבאו אחיו לנחמו".

לבד מן השאלות הפרשניות העולות למקרא פסוקים אלו,⁸ מתברר שבעת שהות בני ישראל במצרים חזרו בני אפרים לגת⁹ אשר בארץ כנען על מנת לקחת את מקניהם. בקרב שהתפתח בינם לאנשי גת נהרגו כמה מבניו או כולם.¹⁰

עוד רמז מעניין מצוי בפרשת ירושת עבר הירדן המזרחי ערב כניסת בני ישראל לארץ כנען. על פי המסופר בספר במדבר ל"ב, נשאו ונתנו בני גד וראובן עם משה לקבל שטחים בעבר הירדן המזרחי שנכבשו זה עתה מידי סיחון מלך האמורי ועוג מלך הבשן, ומשה ניאות לבקשתם.¹¹ והנה, כאשר קיבלו בני גד ובני ראובן את הנחלות המדוברות, כתוב שגם חצי שבט מנשה נחל עמם (לב:לג), ורבים תמהו מהיכן הגיע חצי המנשה שלא היה שותף למשא ומתן עם משה.¹² י"צ מושקוביץ ("דעת מקרא") מפנה לפירוש קדמון לספר דבה"י שנכתב ע"י "תלמיד הרס"ג" המפרש שעוד בימי יוסף היו לבני יעקב נחלות בארץ. כבעלותו של מנשה הייתה ארץ הגלעד, לפיכך קרא מכיר בן מנשה לבנו גלעד. ראייה לכך מהפסוק: "ויהי הגורל למטה מנשה, כי הוא בכור יוסף, למכיר בכור מנשה אבי הגלעד, כי הוא היה איש מלחמה ויהי לו הגלעד והבשן" (יהו' יז:א). אם כן, משה העניק לבני מנשה את נחלות אביהם ונתן לכך גושפנקא ממלכתית. ובלשונו של תלמיד הרס"ג:

ומכיר אבי אימו היה ראש ואב לגלעד... ולפיכך נקרא על שם אבי אימו ועל שם הנחלה שתפסו בימי שלטונו של יוסף שהיה מלך על הארץ. וכשמת יוסף ואחיו, נתחזקו האומות ויקחו גשור וארם שהיו גויים, ותפסו את חוות יאיר... ולכך נתאו בני מכיר לשבת בארץ הגלעד... דע לך באר היטב, כי אותם הדברים של חומש, של מכיר ויאיר ונובח, ספורות לשעבר הן, כי מכיר ויאיר ונובח, לא לקחו כלום במדבר... הן הן דברי ר"י הגלילי בסדר עולם (פ"ט)... וספורות של חומש מה שעשו במצרים הם.

גם ר"י חסיד נוקט שיטה דומה בפירושו:¹³

ולישראל היו להן הרבה נחלות בארץ כנען של אביהם. ואף על פי שהיו ישראל בארץ מצרים היו שולחים לארץ כנען לתקן להם שדות... שלהם, והיו קוצרים ובוצרים ומביאים להם... והיה אבי מוכיח מדבה"י שכל זמן שהיו ישראל במצרים, או עדיין בימי יוסף, שהלכו זרע יוסף, כמדומה שבט אפרים, ובנו כרכים בארץ כנען על נחלותיהם ומושיבים בהם עבדים לפרוע להם מס ולתקן נחלתם. והיו מצרים יראים שמא יצטרפו לאילו להלחם בהם... ור' יצחק מרוסיא הגיד לי, שכך היה המעשה: בחיי יוסף היו בארץ כנען, נותנין לבני ישראל המס, ולאחר מות יוסף דחקם פרעה ליתן לו, ומתוך כך היה ירא שמא יתחברו ויעשו קנוניא יחד, ישראל וכנענים, ויעלו מן הארץ. הרקע ההיסטורי לדברים אלו אינו ברור, אבל המניע להם ברור לחלוטין.

מכאן אולי אפשר להסביר את התמיהה העולה מפרשת כיבושי יהושע. העיר שכם אינה נזכרת ברשימת כיבושיו, ואף על פי כן הכינוס של עם ישראל שערך יהושע טרם מותו היה בשכם (יהו' כ"ד).

⁶ עדולם מוזכרת ביהושע טו:לה כעיר בנחלת יהודה. גם כזיב, המקום שבו הייתה תמר בעת שילדה את שלה, הוא בשטח נחלת יהודה ומזוהה עם אכזיב (שם טו:מד).

⁷ העובדה שבני יעקב רעו את צאן אביהם בעמק דותן באזור שכם, המרוחק ממקום מגוריו של יעקב בחברון, מורה כי השבטים, ואולי בייחוד לוי ושמעון שנלחמו בשכם, ראו באזור זה מקום שיש להם בעלות עליו.

⁸ למשל, האם כל בני אפרים שנזכרו או שמא רק עזר ואלעד נהרגו על ידי אנשי גת, ועל מי מוסבות המילים "הנולדים בארץ" – על בני גת או על בני אפרים (כפירוש הרד"ק, ומכאן כי חלק מבני אפרים נולדו בארץ כנען, וזהו חידוש גדול, מאחר שלא ידוע לנו על צאצאי אפרים שחזרו לארץ כנען).

⁹ על פי פירוש "דעת מקרא" אין הכוונה לגת אשר בארץ פלשתים אלא לגת הסמוכה לעיר לרמלה של ימינו.
¹⁰ חז"ל (סנהדרין צב ע"ב) מציינים שבני אפרים "מנו לקץ וטעו", כלומר ניסו לדחוק את קץ שעבוד מצרים. גם במדרש שיר השירים ב' נזכר שותלח בן אפרים כמי שהקדים את הקץ. על מקורות חז"ל בסוגיית השעבוד עיינו אצל ר"מ כשר, בתורה שלמה לשמות יג:יז.

¹¹ על המו"מ בין משה לראובן וגד עיינו במאמרי: "בקשת שבטי ראובן וגד – פרק במשא ומתן תנכ"י", מספרא לסייפא, גיליון 42, תמוז תשנ"ב (הוצאת ישיבת שעלבים), עמודים 151-158.

¹² עיינו בפירוש חזקוני על אתר, שמסתמך על ב"ר פ"ד, י"ט. על פי פירוש זה מנשה הוא שהגה את תכנית הגביע, שהביא לחזרת האחים מצרימה ולקריעת בגדיהם מרוב צער. עונשו היה שגם שבטו נקרע לשני חלקים.

¹³ ר"י חסיד לשמ' א:י. דבריו מצוטטים בפירוש "דעת מקרא" לדבה"י א:ז כב, עמ' קצ"ד הע' 54.

גם מעמד הברית שנערך בין הר גריזים להר עיבל (פרק ח) נערך סמוך לשכם (אף שהעיר שכם לא נזכרת באותו פרק). בשל כך היו שסברו שברית רבת שנים הייתה כרותה בין אנשי שכם לבני ישראל עוד מימי יעקב וחמור ושכם, ואלה שמרו אמונים לבני ישראל.¹⁴ עם הכיבוש התחברו בני שכם לישראל (כאנשי גבעון, אך בתנאים טובים יותר) עד שלא היה צורך לכבוש מקומות אלו. אפשרות זו תשפוך אור גם על מלכותו של אבימלך בן גדעון (שופ' ט) שמלך בשכם. נראה שאנשי שכם היו גויים שהתחברו לאבימלך, וכך נוצרה מלכותו הקלוקלת.¹⁵

לסיכום, נראה שיש תשתית בכתובים שעליה אפשר לסמוך את ההנחה שאף על פי שירדו בני ישראל למצרים, עדיין נשאר להם קשר לארץ כנען.

עו"ד יוסי ברכיה
עץ אפרים

¹⁴ העיר שכם נזכרת פעם אחת בלבד במכתבי אל-עמארנה. עם זה תעודות אחדות מזכירות את לבאיה מושל שכם ובניו בכמה הקשרים. במכתב 289 נזכרת ארץ שכם צמוד ללבאיה. במכתב זה האשים עבד-ח'בה מלך ירושלים את לבאיה שמסר את ארץ שכם לע'פרו המזוהים אצל חוקרים רבים כעברים כובשי כנען בימי יהושע. מכאן ראייה שמלך שכם שיתף פעולה עם העברים.

¹⁵ הפירוש ב"דעת מקרא" על אתר מציין שאנשי שכם מכונים בפרשת אבימלך "בעלי שכם", כשם שאנשי יריחו מכונים בפי יהושע "בעלי יריחו" (כד:יא). הכינוי "בעלי" רומז על אוכלוסייה לא ישראלית לעומת יושבי ערים ישראליות המכונים "אנשי סוכות" ו"אנשי פנואל".